

Тарас Шевченко про виховання в душі християнських ідеалів

Олександр Кислашко,
кандидат богослов'я, протоієрей,
академік Міжнародної академії козацтва,
відмінник народної освіти

Перші світські школи виникли в Україні за часів входу її земель до Російської імперії, за Петра Першого (XVIII ст.), але це зовсім не означало, що вони почали прищеплювати світський світогляд, секуляризовану духовність. В програмах будь-яких навчальних закладів на першому місці стояв Закон Божий, тобто виховання в релігійному душі і християнській моральності було основним завданням не лише церкви, а й школи, сім'ї. І це далеко не випадково, тому що ця константа складала головну підвалину державної політики, основу державності, адже цар був намісником Бога на Землі.

У 1802 році в Росії було створено Міністерство народної освіти. Система освіти складалася з чотирьох типів навчальних закладів: парафіяльних училищ, повітових училищ, гімназій та університетів. У 1805 році був відкритий університет в Харкові. Територія поділена на учбові округи. На Україні — Харківський і Віленський.

У 1832 р. було утворено Київський учбовий округ. На Україні існувало примітивні сільські школи, де учнів навчали дяки, в одній з них вчився Т. Г. Шевченко. А в 1834 р. відкрито Київський університет.

Крім державних шкіл були школи приватні. Зокрема багато існувало приватних комерційних шкіл. Мова викладання в усіх школах була російська. Українська мова була заборонена царськими указами. Валуєвським циркуляром (1863 р.), згідно з яким української мови "ніколи не було, нет і быть не может"; Ємським указом (1876 р.), що не дозволяв викладання будь-яких предметів у школі українською мовою, друкування книг, підручників тощо.

Така система освіти дуже тяжко відбивалася на дітях селян. Дітям селян російська була незрозумілою. Школа давала їм мало знань. Мало того, школа навіть у здібних дітей не викликала охоти до науки й цікавості до читання книжок, бо вони були написані чужою мовою. З великою переконливістю хиби дореволюційної російської школи на Україні показав Борис Грінченко у своїй брошурі "На беспросветном пути". Внаслідок цього рівень освіти на Україні дуже підупав. Тим часом, коли в XVII ст., за свідченнями чужоземних мандрівників, майже все населення України, в тому числі й жіноцтво, було грамотним, в кінці XIX ст. і на початку XX ст. було 80 % неграмотних. Зрозуміло, що при таких умовах освіти гинули таланти багатьох українських селян. Шевченко лише завдяки щасливому збігові обставин міг одержати освіту в академії мистецтва. А скільки талановитих українських селян зовсім залишилися без освіти? [5, 34]

Нарешті, великою хибою шкільної освіти дореволюційній школі був її скрайній формалізм. Причина його полягала перш за все в тому, що школа не була зв'язана з місцевим життям. Відірвана від життя школа не могла по-справжньому зацікавлювати дітей наукою. Тільки талановиті учителі, до того ще й добре обізнані з дитячою психологією, могли зацікавлювати дітей.

Частина українських педагогів працювала в руслі російської ідеології, якій притаманні гуманістична, загальнодемократичні ідеології. Характерною ж рисою

їхнього мислення є висунення на чільне місце церковного православ'я як домінанти духовного життя і основи шкільної освіти.

"Самодержавіє, народність та православ'я" — ось три кити, від яких відштовхувалася офіційна педагогічна думка того часу: ідеали церковного православ'я стали ідеалами моральності, освіта асоціювалася з абсолютистським управлінням та ідеєю підкорення авторитетам, народність була адекватна патріархальності з ідеалізацією простого життя. Пошуки цих педагогів спиралися на історично-прагматичний підхід. Вони вибудовували свої педагогічні міркування переважно на ідеях християнської культури, релігійної обрядовості, виховання в душі християнських ідеалів і моральності. До них належали: Тарас Шевченко.

Тарас Шевченко (1861) початкову освіту отримав у дяка, навчався в маляра, був викуплений з кріпацтва і закінчив Петербурзьку академію мистецтв. Вже в Академії писав свої перші поетичні твори. За участь в Кирило-Мефодіївському братстві і поему "Сон" заслани на каторгу. На каторзі був біля 10 років. Поет не залишив нам педагогічних творів, проте більшість його поетичних і прозових творів сповнена роздумів на духовно-моральні теми. Порушує питання важливості освіти в житті людини й суспільства, цінності вихованості й інтелектуального розвитку, пошани до праці і трудівників, любові до брата-співвітчизника. Шевченко був глибоковіруючою людиною. Про віру в Бога з дитинства він пише в своїх віршах.

Мені тринадцятий минало.

Я пас ягнята за селом.

Чи то так сонечко сіяло,

Чи так мені чого було?

Мені так люблю, люблю стало,

Неначе в бога....

Уже прокликали до паю,

А я собі у бур'яні

Молюся богу... І не знаю,

Чого маленькому мені

Тоді так приязно молилось,

Чого так весело було?

Господнє небо і село,

Ягня, здається, веселилось!

І сонце гріло, не пекло! [28, 193]

Але найзначущішим для виховання особистості була й залишається сама постать просвітителя, його життєдіяльність, поезія, яка кожним своїм рядком говорила про любов до України, будила національну свідомість, патріотизм і волелюбність, закликала до звільнення рідної землі. Життя і творчість поета сприяли пробудженню й вихованню в народі віри у власні сили та самобутність. Його літературна спадщина сповнена педагогічних повчань і відображає погляди на роль сім'ї у становленні людини, на значення народних традицій і фольклору для формування особистості, свідчить про те, як сам він уболював за просвіту народних мас, за стан

шкільної справи й вірив у надзвичайний потенціал здібностей і талантів, закладений у народі. Ставши проповідником рідного слова, поет пробуджував у своїх співвітчизників любов до материнської мови, національну гідність. Він засуджував українське панство, яке підтримувало русифікацію народу, земляків-інтелігентів, які не обстоювали народних прав, застерігаючи, що тих, хто зрікається своєї історії, культури й мови, чекають осуд і нищість:

*...хто матір забуває,
Того бог карає,
Того діти цураються
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому. [27, 270]*

У поетичній драмі "Никита Гайдай" словами головного героя автор виголошує:

*В ком нет любви к стране родной,
Те сердцем нищие калеки
Ничтожные в своих делах
И суетны в ничтожной славе.*

З великою повагою ставить поет до людей, які працюють в ім'я свого народу, прагнуть загального блага. Адже боротьбу зі злом у будь-яких його проявах Шевченко вважав основою моральної поведінки особистості. Він оспівував героїчне минуле України, закликаючи нащадків не забувати, а плекати кращі народні традиції та звичаї.

Усвідомлюючи, що сімейне виховання має доповнюватися суспільним, щоб виростало покоління, не відірване від загального життя громади, Т. Шевченко все ж дуже високо цінував саме родинне, причому надавав особливого значення матері:

*У нашій раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитятком малим...
...І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим. [27, 450]*

Змальовуючи у своїх численних творах святі материнські почуття, відданість дітям, силу материнської любові, Кобзар започатковує в

українській педагогіці культ жінки-матері, який корінням сягає у фольклор: "Слово "мамо" — велике, найкраще слово". У творах поета материнське почуття показано як надзвичайно людяне, благородне, глибоко шановане трудовим народом.

Однією з основних педагогічних думок поета, що пронизує багато його творів ("Капитанша", "Наймычка", "Близнецы" та ін.), є переконаність у красі людської праці й необхідності культивування в дітей почуття її життєвої цінності. Бездіяльність і пасивність — чи не найтяжче зло: щастя ж здобувається лише в труді: "Человек трудолюбивый, по-моему, самый счастливый человек на свете... Завидую и всегда буду завидовать тебе, счастливый благородный труженик" [26, 329].

Тарас Григорович надавав праці вирішального значення у формуванні особистості, показуючи у своїх творах, що пусті люди виходять "з болота неробства і багнюки моральної порожнечі". Так, у повісті "Несчастный" (1855) він виводить образ матері-поміщиці, яка виховувала свого сина в нестримуваній вседозволеності й бездіяльності, не вбачаючи необхідності навіть у освіті власного нащадка, оскільки була сповнена віри, що "к нему, неграмотному (але багатому поміщику. — Авт.), вы же, грамотные, придете да в ноги поклонитесь" [26, 275]. Унаслідок такого "виховання" хлопець став ледарем і розбещеним чоловіком, який, зрештою, почав бажати смерті рідній матері, аби скористатися її грошиками.

Дуже особистісним сприйняттям забарвлене, проте, ставлення поета до військової освіти, яку він розцінював не лише як обмежену за змістом, а й як таку, що викривлює, навіть розбещує юнацькі душі. З дитячих років у ньому зародилася антипатія до війства, точніше, до "москалів", що асоціювалися, по-перше, з образом імперського гноблення українців, по-друге, з етико-символічним образом ґвалтівника. Тому крізь низку творів Кобзаря проходить думка-переконаність у порочності офіцерського навчання.

За десятиліття солдатчини Тарас Григорович на власному досвіді утвердився у справедливості негативних характеристик царських офіцерів, хоча, звичайно, зустрічались на його шляху й порядні, культурні та освічені військові. Але, мабуть, постать царя Миколи I — уособлення солдатчини, постать поміщика-офіцера, колишнього власника кріпака Тараса, вкорінили в душі поета нелюбов і неповагу до військових.

Пройшовши сувору школу дядя, який по "субітках" практикував "спартанське" виховання: бив майже всіх учнів та ще й велів лежати й не кричати, "а не борзяся, виразно читати п'яту заповідь", Т. Г. Шевченко мріяв, про справді народну школу, в якій би реалізувався ідеал виховання — поєднання розумової і фізичної праці, а вчитель був би добрим і уважним наставником вихованця.

Близькою за змістом до таких поглядів Тараса Григоровича на шкільну справу могла стати діяльність недільних шкіл для дорослих і підлітків. З архівних документів відомо, що він дуже зацікавився недільними школами й активно долучився до забезпечення їх необхідною літературою, насамперед, українською мовою, якої бракувало. Передусім Тарас Григорович надіслав до чотирьох київських недільних шкіл 50 примірників свого "Кобзаря".

Він видає елементарний підручник з грамоти для початкових і недільних шкіл "Букварь южнорусский".

Загалом зміст букваря був насичений таким навчальним матеріалом, який мав патріотичне й морально-етичне спрямування, і навіть вміщені в ньому псалми й молитви мали соціальне навантаження, оскільки оповідали про несправедливість життєустрою, в якому легко простежувалася паралель з антинародністю царської влади.

Варто зазначити, що Т. Г. Шевченко добре знав Псалтир з дитинства.

Значну частину тиражу "Букваря" автор надіслав до недільних шкіл, інша частина пішла на продаж по 3 копійки за примірник, а виручені гроші — на потреби недільних шкіл. Свій підручник поет розглядав як малий внесок у велику справу народної освіти. Проте й така мала книжечка спричинила негативну реакцію русофілів і царських можновладців, які вбачали в її появі "намерения вызывать снова к отдельной жизни малоросскую народность". Головне управління цензури розпорядилося "отклонить принятие и раздачу "Южно-Русского букваря" в виде учебного руководства" [10, 184].

Упродовж усього свого життя Т. Г. Шевченко самотужки, наполегливо працював над опануванням культурної спадщини людства, вдавався до самоосвіти, розуміючи величезне значення знань для долі окремої людини, а особливо — для пригнобленого, затурканого народу. Як істинний гуманіст, він, подібно до французьких просвітителів XVIII ст., вірив у реформаторську силу виховання і пропагував у своїх творах могутню силу освіти й культури. [15, 258—265]

Спираючись на свої передові суспільно-політичні переконання, Шевченко зумів стати в ряди найосвіченіших і найпрогресивніших діячів світової культури. І. Я. Франко писав про нього: "Він був сином мужика, і став володарем в царстві духа. Він був кріпаком, і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком, і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим" [23, 7].